

GÜNÜMÜZDE DİN PSİKOLOJİSİ

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

NEDEN DİN PSİKOLOJİSİ

Hiç şüphesiz insanlık tarihinde insanı meşgul eden en eski meselelerin başında kendisinin ruh ve bedenden oluşması meselesi gelmektedir. Yine bu problem o zamandan bugüne kadar en canlı konu olma özelliğini korumuştur. Çünkü bedeni ve ruhî hadiseler birbirlerinden hiç ayrılmamışlardır. Hele bu konu ruh ve inanç alanına doğru açılınca insanın daha da ilgisini çektiği bir gerçektir.

İnsanoğlu kendini kavramaya başladığı andan itibaren maddî varlığı yanında ruhi varlığını da hissetmiştir. Maddî varlığının ötesinde gizlenen kendinin kendi olduğu düşüncesi ve sezgisiyle o ruhunu merak etmiş, onun aslına yaklaşabilmek için "ruh nedir?, Nasıl bir şeydir? Var oluşunun sebebi ve hikmeti nedir? diye sormuş ve böylece onun ne olduğunu öğrenmek ve anlamak istemiştir. İnsan zaman olmuş onu anladığını sanmış, zaman olmuş onunla sürekli meşgul olmaktan bıktığını zannetmiş, onu bir tarafa itmek, ondan uzaklaşmak istemiş, hatta "o yoktu." demeye kalkmış, ama yine de kendini sormaktan alıkoymamıştır. Kısaca insan başlangıçtan itibaren ruh konusuyla o kadar çok meşgul olmuş ki bu kadar başka hiçbir şeyle meşgul olmamıştır. İster çok tanrılı (politheist), isterse tek tanrılı (Monotheist) olsun bütün dinlerde ruh konusu şöyle ya da böyle yer almış bulunmaktadır. O sadece yer almakla kalmamış, aynı zamanda ona son derece değer verilmiştir.

Burada yeri gelmişken bir de insanın ruhunda dine bir yer verişine bakarak konuya yaklaşıldığında hemen şu gerçeğe karşı karşıya geliriz: İnsan var olduğu günden beri inanmış ve bu günden yarına inanıp gitmektedir. O, zaman olmuş şuna, zaman olmuş buna inanmış ya da inanmaya çalışmıştır. İnsan kendini bundan ayırmak istememiş, hatta ayıramamıştır. Böylece o varlığının kendisinden beklediği yolda tabii olarak yürümüş gitmiştir. Bunun dışında kaldığını sananlar ise tarih boyunca inanmak ve inanmamak arasında düşünce ve duygularıyla dalgalanıp durmuşlardır. Şu halde insan ister gönülden inansın, isterse inanılandan uzaklaşmaya çalışmış olsun, yine de o aklını ve kalbini inanç konula-

1) Bk. Vergote, Religionspsychologie, s. 24, 39; Bolley, Gebet, s. 37-40, 43-46; Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 2-3, 16-21; Rohrer, Einführung, s. 1.

rından soyutlayamamış ve böylece ya inanç ile içiçe, ya da içten dışa doğru çıkmak üzere, onunla yine sürekli meşgul olmaktan kendini alamamıştır. Öyle ise tarih bize insanı, neye olursa olsun inanan bir varlık olarak göstermektedir.

Şu halde insanoğlu neye inanmaktadır? Nasıl inanmaktadır? İnanışının sebepleri nelerdir? Yani o neden inanmaktadır? O dini nasıl kabullenmekte ve ona içinde nasıl bir yer ayırmaktadır? İnsanı inanmaya iten ruhi güçler (Motivationen) nelerdir? İnanma hususunda hangi güçler ona müessir olmaktadır? Bunlar onun iç dünyasında nasıl cereyan etmektedir? İnsan, dini içinde nasıl işlemektedir? Dini inanç ise onu nasıl etkilemekte ve şekillendirmektedir? O insanda duygu, düşünce, tasavvur, ilgi, istek vb. olarak kendisini nasıl göstermekte ve bunları dışarıya nasıl yansıtmaktadır? Din, inanç olarak insanın içinde hangi gelişme ve değişmelere uğramaktadır? Bütün bunların inanan insan şahsiyetinin oluşması ve olgunlaşmasında önemli bir fonksiyon olarak ortaya çıkışının psikolojik motifleri nelerdir?

İşte Din Psikolojisinin sadece bu ve buna benzer soruların cevaplarını tasvir, tahlil ve sentezleriyle bulmaya çalışması bile, onun önemini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü bilimsel araştırmalarla ruhun derinliğine açılmak ve ona nüfuz etmek esuretiyle oradan kaynaklanan ve beslenen dinî hayatı anlamaya ve aydınlatmaya çalışmak herşeyden önce ilim adına bir zarurettir. Çünkü din, insanın duygularına, düşüncelerine, tasavvurlarına ve davranışlarına nüfuz ederek bütün şahsiyetini kaplamış ve günlük hayatının bütün davranışlarına da yön vermiştir. Zira o ferdin ruhî hayatını bütün boyutları içinde, yâni arzuları, korkuları, neşesi, kederi içinde ferdi, toplumsal, dünya ve âhiret hayatı ile ilgili bütün ilişkileri düzenleyen güce sahiptir¹.

Şu halde burada ruha açılan yollardan birisinin hiç şüphesiz dini inanç olduğunu söyleyebiliriz.² Biz insanda dinî inancı araştırmakla onun hem iç dünyasına dinî yönden açılmış oluyor. hem de dinî yaşayışını derinliğine incek şekilde anlamayı hedef edinmiş bulunuyoruz. Esasen Din Psikolojisinin vaz geçemeyeceği araştırma alanlarından birisi de budur. Çünkü o ruhun varlığı ve mahiyeti meselesi üzerinde tartışmak istemez. Ama Din Psikolojisi insan ruhunun dinî yönden ne istediğini, inanca nasıl yaklaşmış inandığını bilmek ister. Daha geniş anlamda onun bu konuda istediği şey bir bakıma tecrübi psikolojide olduğu gibi dinî yaşayışı belirli teknikler yardımıyla sistemli bir şekilde gözlemek, tasvir etmek, açıklamak ve anlamaya çalışmaktır.

Bu, inancın psikolojik temellendirilmesi, dinî esaslarının daha iyi kavranması ve inançla birlikte ahlâki esaslar üzerinde derinleşmek bakımından daha da önemli bir hale gelmiştir.³

1) Vergote, Religionspsychologie, s. 52.

2) Krş. Hellpach, Übersicht über die Religionpsychologie, s. 14,47,51,73,

3) Bolley, Religionspsychologie, s. 23.

A. Bolley'e dayanarak K. Girgensohn dinî inancın yeniden temellendirilmesinde, ciddi olmak isteyen Din Psikolojisine önemli görevler düştüğü kanısındadır. O ne olursa olsun gerçekler karşısında temel kural olarak bilime kesinlikle saygı duyulmasını istemektedir. Eğer tecrübeler dinin insan ruhunda merkezi bir yeri olduğunu gösteriyorsa, o zaman bilim adamının düşüncesinde onun ciddi bir şekilde yer alması gerekir. Çünkü düşünce arayışlarıyla bir yerde takılıp kalmamakta, aksine o yaşamak için sürekli imkânlar aramaktadır. Burada geliştirdiği kurallarıyla dinî ve ahlâki normların insan hayatına önemli ölçüde destek olduğu unutulmamalıdır¹. Hatta zaman zaman Din Psikolojisinin müdafaya yönelik bir özellik taşıdığı düşüncesinden hareket edilerek, belli bir dini destekleyen, onun anlaşılması ve geçerliliği için uğraşan bir bilim dalı olarak değerlendirildiği olmuştur. Bu cümleden olarak özellikle Almanya'da bu alanda büyük araştırmacılar ortaya çıkmıştır. Yine Amerikalı W. James'in din psikolojik çalışmalarına aynı gözle bakmak mümkündür².

İşte yukarıdan beri söylemeye çalıştığımız bütün bu hususları da göz önünde bulundurarak şunu rahatça söyleyebiliriz; Din Psikolojisi çok geniş bir araştırma alanına sahip olduğundan, bugünün ilim dünyası ondan büyük yardımlar beklemektedir. Bu bakımdan onun yerinin bir başka ilimle doldurulması mümkün değildir. Hele insanın daha dengeli ve daha huzurlu bir hayatı yaşamasına yardımcı olmak üzere onun geleceğe dönük araştırmalarını başka bir bilim dalının üstlenmesini düşünmek bile çok zordur. Çünkü işaret ettiğimiz gibi özellikle din ilimlerinin psikoloji ve psikolojik ilimlerden öğreneceği pekçok şeyler vardır.

Bilhassa onun tarihi akışı içinde mazide yaşanmış dinin ya da dinî ruhun çeşitli görüntülerinin anlaşılması ilâhiyat, kültür tarihi ve gelecekte yaşanacak dini hayata yön verecek din eğitime yardımcı olması bakımından çok önemlidir. Esasen Din Psikolojisi, bilimsel araştırmalarıyla derinliğine nüfuz etmek ve aslını olduğu gibi yakalamak üzere ferdin dinî hayatını ortaya çıkarmak istemektedir³. Bu tür çalışmalar önce din ilimlerinin gelişmesine yardımcı olacaktır. Din ilimlerin deki temel soruların ve problemlerin anlaşılıp aydınlanmasında ve dinî konulardaki çalışmaların derinliğine nüfuz edilerek daha verimli hale gelmesinde din psikolojisinin düşünce ve anlayışı dikkate alınmadan onlara yeterince yaklaşmak mümkün değildir.

Esasen dinin üzerinde durduğu temel konulardan birisi, fertler arasında dinî yaşayışın yaygınlaşması ve derinleşmesi olduğuna göre, bunun oluşması ve gelişmesinde Din Psikolojisinin katkısını inkâr edemeyiz. Bu bakımdan da din bilginlerinin din psikolojisinin verilerinden yararlanmaları gerekecektir.

1) Bolley, Religionspsychologie, s. 23

2) Krş. Hellpach, Übersicht Über die Religionspsychologie, s. 11,14,93.

3) Bk. James, Die religiöse Erfahrung, s. v; Gruchn, Die Frömmigkeit, s. 7

Yukarıda da işaret edildiği gibi bunların daha önemlisi Din Psikolojisinin özellikle pratikte din eğitiminin gelişmesine katkıda bulunacak olmasıdır. Çünkü, gerek geçmişin dinî yaşayışları, gerekse günümüzde çeşitli gelişim seviyeleri esas alınarak yapılacak araştırmalar çocuklar ve gençlerin dinî dünyaları ile ilgili çok daha geçerli ve güvenilir bilgiler verebilecektir. Aslında bunlar din eğitim ve öğretimi bakımından gerekli bilgilerdir¹. Hatta din bilgisi derslerinin gelişmesine yardımcı olmak üzere çocukların ve gençlerin mânevî dünyaları ile ilgili kesin bilgilere ihtiyaç vardır. Bunlar okulda din eğitimi ve öğretimi ile ilgili öğretmenler için çok önemlidir. Çünkü din bilgisi öğretmenin başarılı olması, aynı zamanda bu konularda din psikolojisinin verileriyle yakından ilişki kurmasına bağlıdır. Bunun yanında okul dışındaki toplumsal hayatta dinî eğitim ve öğretimle meşgul olan vaiz, imam, hatip ve öteki öğreticilerin başarılarının, mesleki bilgilerle birlikte dinî hayatın temel kurallarının bilinmesiyle de yakından ilişkisi vardır. Ayrıca burada dinî kültürün insan tabiatına uygun bir şekilde aktarılması hususunun da gözden uzak tutulmaması gerekir.

Bunun dışında yine günlük sosyal hayatta karşılaşılan yanlış dinî davranışların ve gelişmelerin tespit ve kontrol edilmesi, hatta değiştirilmesinde sosyal psikolojik din psikolojisinin bu hususlardaki bilimsel sonuçlarından yararlanması yerinde bir harekettir. Bu bakımdan onun araştırmalarında bu alanlara da yönelmesi gerekir.

Burada şunu da hatırlatmakta yarar vardır. Bugün toplumun dinî hayatında görüldüğü gibi gerek din bilgisi öğretmeni, gerek vaiz, gerekse hatip ya da imam şimdiye kadar genellikle din hakkında topladıkları bilgiler, tasavvur ve kanaatlarla yetinip, kendilerini yenilemeden, günlerini daha çok onlarla geçirmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte bunlar yeni yeni hayat anlayış ve şekillerinin oluşması ve yaygınlaşması karşısında çevrelerindeki din hayatının varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürmesine katkıları tartışılabilir. Yalnız, dediğimiz kişiler arasında bu gelişmeler üzerinde düşünen ve gözlemlerde bulunanlar yok değildir. Hatta zaman zaman müşahade ettikleri dinî ve ahlâkî, hayatın gerilemesiyle ilgili belirtilerin kaynağının ne olduğunu, nasıl kaynaklandığını sormuşlardır. Fakat bu alanda yapılan araştırmaların varlığından ve olumlu etkilerinden söz etmek oldukça güçtür. Sonra, bunların tek taraflı, bilimsel ciddiyet üzerinde beklenen hassasiyeti göstermemesi, başka bir deyişle güvenilir olmaktan uzak metodlar ve materyallerle alışlagelmiş bir şekilde hareket edilmesi bu sahadaki boşluğu göstermektedir². İşte Din Psikolojisi geçmişe ve geleceğe ışık tutacak çalışmalarıyla ilmin ve hayatın gelişmesinde vaz geçilmez görevleri yerine getirmek zorundadır.

Eğer Din Psikolojisi, araştırmalarıyla dinî alandaki görevlerini ciddi bir şekilde daha verimli hale getirmek istiyorsa, o zaman Din Psikolojisi kendisini yal-

1) Bk. Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 7.

2) Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 7-8.

nızca tecrübe psikolojik araştırmalarla sınırlandırmamalı, aynı zamanda insan ru-
hundaki dinî unsur ve faktörleri anlayabilmek ve buradan hareketle, özellikle kendi
kültür çevremiz bakımından önemli olan islâmi yaşayışın tezahürlerini derinliğine
inecek şekilde ortaya koyabilmek için din psikolojik araştırmaların devreye so-
kulması gerekir¹.

Yine dinî ruh hayatının, ruh sağlığının sağlıklı bir şekilde geliştirilmesinde
Din Psikolojisinin katkısı inkâr edilemez. Esasen onun temelde en büyük gayesi
insana hizmet etmektir². Hele ilâhiyat sahasında çalışan araştırıcılar çalışmalarını
inananın ruh sağlığına kaydırmak ve böylece hayatın da sağlıklı ve daha
mutlu geçmesine yardımcı olmak istiyorlarsa, Din Psikolojisinin desteğini alma-
dan bunu gerçekleştirmeleri oldukça güç olacaktır. Özellikle kendi kültür dün-
yamız içinde Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin. ruh sağlığına hizmetleri veya ilmi
gelişmelerin desteğini de alarak bunun imkânları aranmalı ve böylece bunlar
psikoterapik bir bakışla değerlendirilmelidir. İlâhiyat da bir bakıma tümüyle
insanlara hizmet ettiğine göre o zaman onun özellikle psikoterapik din psikoloji-
sinden öğreneceği çok şeyler vardır. şu halde Din Psikolojisinin ilâhiyat sahasına
büyük ölçüde yardımı olacaktır³.

Nitekim Kur'an'ın Allah'dan bir öğüt ve kalblerdeki şüphe, sıkıntı ve buna
benzer duygu ve düşüncelere karşı bir şifa, inananlara ise "hidayet" ve "rahmet"
olduğu, dolayısıyla onların "feraha", "huzura" ve "sükûna" ermeleri için indi-
rildiđi⁴ bildirilmiş ve bizzat Hz. Peygamberin kendisine çeşitli ruhi ve manevi
durumlar, hastalıklar ve dertlerle gelen kimselerin sorunlarını dinlediğini ve on-
ları çeşitli vasıtalarla tedavi etmeğe çalıştığını biliyoruz. Başta Kur'an ve Hz.
Muhammedin tedavi usüllerinden hareketle islâm dünyasında pratikleştirilen
psikoterapinin ortaya çıkarılmasında Din Psikolojisinden yararlanmak zorun-
dayız.

Yeri gelmişken şu noktayı unutmamak gerekir. Bizim burada Din Psikolo-
jisinden söz edişimize bakılacak olursa, onun sınırlarının tecrübe dışına taştığı
bir gerçektir. Esasen tecrübe içine sakıştırılan Din Psikolojisinin geniş alanlara
açılma arzusunu yerine getirmesi oldukça zordur.

şüphesiz Din Psikolojisi dinî ruh hayatını aydınlatmak için vaz geçilmez
bir ilim dalıdır⁵. İnsanın kendine mal ettiği yada içinde yaşattığı dinin anlaşıl-
ması için konunun bir de din psikolojik bir yaklaşımla mutlaka ele alınması lâ-
zımdır. Bilindiği gibi dinin insanî tarafı yanında bir de ilâhi tarafı vardır. Din

1) Krş. James, Die religiöse Erfahrung, S. XV

2) Bk. Raitz, Das religiöse Erlebnis, s. 202-203; Bolley, Gebet, 70

3) Bk. Bolley, Religionspsychologie, s. 58

4) Bk. K. 10, 57-58.

5) James, Die religiöse Erfahrung, s. IV.

Psikolojisi burada onun sadece insanî yönüyle meşgul olmaktadır. Dinin ilâhi tarafı bunun araştırma alanı dışında kalan bir husustur¹. Din Psikolojisi dinin insanî yönünü ele alırken, inanan insanın sadece ne yaptığını değil, aynı zamanda onun nasıl yaptığını da öğrenmek ve anlamak ister. Çünkü din sadece duygu ve düşüncelerden ibaret değil, aynı zamanda bir vasıta².

Din Psikolojisi dinî ruh hayatı için önemli olduğu kadar bizzat Psikoloji için de önemli bir ilim dalıdır. Çünkü o insan ruhunun dinî tezahürlerini görmezlikten gelemeyiz³. Sonra, insanı bir bütünlük anlayışı içinde tanımak ve anlamak bakımından psikolojik açıdan onun dinî dünyasına girmek ve orada cereyan eden dinî yaşayışları bütün ayrıntılarıyla birlikte yakından tanımak ve öğrenmek üzere araştırmalar yapmak son derece önemlidir. Kaldı ki insan, oluşunu tamamlamış bir varlık değildir. O aynı zamanda Landmann'ın dediği gibi sürekli olmaktadır olan bir varlıktır⁴.

Böyle bir süreç içerisinde Din Psikolojisi insana herşeyden önce inanan bir varlık gözüyle bakmaktadır. Hatta araştırmalar insanın kolayca ve severek inanmaya elverişli bir ruhî yapıya sahip olduğunu ortaya koymuşlardır⁵. Çünkü onda inanç vaz geçilmez bir ihtiyaç olarak kendisini insana duyurmaktadır. Ruhunda inanma ihtiyacını duyan insan, bunu karşılamak üzere ona doğru itilmektedir. Çünkü, bu onun ruhunda itici bir kuvvettir. Onun için inanma ihtiyacı insanı sürekli doyum sağlamak üzere isteğine doğru itip durmaktadır⁶. İnsanoğlu ile birlikte varlığını hissettiren inanma ihtiyacı, insanlığın her döneminde hem akıllarda hem gönüllerde, hem de toplumun her yerinde kendisini göstermiş ve bunu çeşitli şekillerde karşılamaya çalışmıştır. İnsanlığın hangi dönemine gidilirse gidilsin, orada din, duygu, düşünce, tasavvur ve davranış olarak var olmuştur. Çünkü insan tabiatı böyle yaratılmıştır⁷. Bunu böyle düşünmemek psikolojik realiteye ters düşmek olur.

İşte inanan insanın ruhî yapısını araştırmak için harekete geçen Din Psikolojisi çok büyük bir vazifeye talip olmuştur. İnsan hayatında son derece değerli olan ve onun günlük hayatının her safhasında yönlendirici bir fonksiyonunu gördüğümüz dinî inançın ferdin iç dünyasında yaşanışını ortaya çıkarmak, ve anlamak bakımından çok önemlidir. İnanç dünyası bilinmeden insanın anlaşılmasına çalışılması ilim adına büyük bir eksiklik olacaktır. Bütün bunları içinde

1) Pruyser, Die Wurzeln, s. 14

2) Pruyser, Die Wurzeln, s. 111,210.

3) James, Die religiöse Erfahrung, s. V, XIV.

4) Bolley, Religiönspsyekologie, s. 71,

5) Yavuz, Dinî Duygu, s. 39-41; Yavuz, Araştırma Alanları, s. 88, 91.

6) Hellpach, Übersicht über die Religionspsychologie, s.

7) Hellpach, Übersicht, s. 79.

bulduğumuz yüzyılda yakından hissetmeye başlayan ilim âlemi Din Psikolojisinin önemini ve değerini her geçen gün biraz daha kavramış bulunmaktadır. Bu sahadaki hızlı ilmi gelişmeler bu düşüncenin haklılığını açıkca ortaya koymuş olmaktadır.

KAVRAMIN BELİRLENMESİ VE SINIRLANDIRILMASI

Hiç şüphesiz burada ilk akla gelen sorular "Din Psikolojisi nedir? Onun ne olması gerekir ve o ne ile meşgul olmaktadır?" sorularıdır. Sonra Din Psikolojisi deyince yine ne tam bir ilâhiyat ne de genel psikoloji düşünülür. O, ilâhiyat ve psikolojinin bir parçası olmadığı gibi her ikisiyle ilgili ilimlerin bir özü de değildir. Sonra, Din Psikolojisine ilâhiyat ve psikoloji ilimlerinin bir karışımı olarak da bakılamaz. Şu halde o psikolojiden ve ilâhiyatdan tamamen ayrı konuları ve hedefleri olan bir bilim dalıdır¹. Fakat Din psikolojisinin söz konusu ilimlerin hepsiyle duruma göre yakından sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü bunlar hem dini hem de insanı, bir başka ifade ile hem inancı hem de ferdi ya da hem dinî yaşayışı hem de davranışları ilgilendirmektedir.

Günümüzde din konusu çeşitli dinî ilimler adı altında ve çeşitli teknikler yardımıyla kaynaklarına dayanılarak incelenmektedir. Dinin sistemli bir biçimde araştırılabilmesi için hiç şüphesiz psikolojik anlama ve açıklama yanında başka yollar da vardır. Pekâlâ din, tarihî, siyasî, sosyal, felsefî, hukukî, ekonomik, estetik vb. görüş açılarından da inceleme konusu yapılabilir. Din Psikolojisine gelince, bugün o, teolojik ve psikolojik ilimler arasında konusu, araştırma alanları ve metodlarıyla birlikte bağımsız bir bilim dalı olarak kendine özgü (mahsus) yerini almış bulunmaktadır. Din Psikolojisi genç bir ilim olmasına rağmen, U. Mann'ın da dediği gibi, o dinin ve insanın varlığı kadar eski bir temele dayanmakta ve uzun bir geçmişe sahip bulunmaktadır. Dinin ortaya çıktığı zamandan beri din ile ruhun ilişkisi de birlikte var olmuştur. Aslında dinin temelinde inanılan yüce ve ilâhî bir varlıkla inanan arasında kurulan bir bağın bulunmasıdır. İşte insan ruhu ile din arasında kurulan bu ilişki, aynı zamanda Din Psikolojisinin de temelini oluşturmaktadır². Çünkü din kendisini ister duyguda, ister iradede, ister düşüncede, isterse şuurda götersin, bu yine din psikolojik duygu, irade, düşünce ve şurardan başka bir şey değildir. Dinde gördüğümüz ibadet de inanan ile inanılan arasında kurulan ilişkinin derinleşmesinden kaynaklanmaktadır ki bu da din ile birlikte doğmuştur.

Din Psikolojisi önce inanan kimsenin kendisiyle Allah arasında ilişkilerinin, onun ilâhî kuvvetle meşguliyetinin psikolojisini ortaya koymakla görevlidir. Çünkü dinî yaşayışın başında hiç şüphesiz ilâhî kuvvetin ya da Allah'ın içte yaşanması gelmektedir. Bu yaşayış aynı zamanda dinî inancın temelini oluşturur.

1) Hellpach, Übersicht, s. 7, 10

2) Bk. Mann, Einführung, s. 5, 13

Din Psikolojisi ferdin ilâhi kuvvetle meşguliyetini esas alarak genelde dinî inancın doğuşunu hazırlayan dahili ve harici sebeplerle birlikte, uyanışını ve gelişmesini ihmâl etmeden, inancın bütün psikolojik ilişkilerine açılan bir ilimdir. Böylece o bir taraftan dinî inancın kökenlerine inerken bir taraftan da dinin insan ve toplum hayatındaki düzenleyici ve yönlendirici fonksiyonunu ortaya koymaya çalışacaktır. Şüphesiz bunlar yapılırken, duası , namazı, orucu, zekâtı ve haccı ile ibadet hayatı ve bunlarla ilgili bütün faaliyetler dışarda bırakılmış olmayacak, aksine bu bilim dalı ona da dinî hayatın bir bölümü gözüyle bakmasını bilecektir. Sonra, Din Psikolojisi ferdin ibadet hayatını incelemekle birlikte aynı zamanda onun öteki insanlarla ilişkilerini nasıl ayarladığını, insanî, sosyal, ahlâkî ve diğer bağları nasıl sürdürdüğünü, dinin onun şahsında bunları nasıl besleyip geliştirdiğini göstermek suretiyle dinî hayatın pragmatik yönünü de ortaya çıkarmış olacaktır.¹ Böylece burada Din Psikolojisi ferdin dine ne derece nüfuz edebileceğini ortaya çıkarabileceği gibi dinin de ferdi ne derecede nüfuzu altına aldığı konusunu da aydınlatma fırsatı bulacaktır. Esasen din ferdin ya da toplumun yaşayışında etkili olabileceği ölçüde Din Psikolojisinin konusu içine girer.

Din Psikolojisi, ferdin günlük hayatta kendisi ile Allah arasındaki münasebetleri nasıl yürüttüğünü, inanan kimsenin arayış ve tasdikinin Allah'a itaat ve teslimiyetinin, dayanış ve güvenişinin nasıl olduğunu, O'nu nasıl duyup düşündüğünü, sonra, dinî tecrübenin nasıl cereyan edip yaşandığını, yerine göre, gitikçe insanı derinden saran dinî yaşayışın derinleşmesi ve genişlemesinin nasıl olduğunu, daha genel bir ifade ile dinî hayatı besleyen kaynakların neler olduğunu, onun gelişmesi ve zayıflamasının nedenlerini, dinî şahsiyetin oluşmasını, nihayet âhiret hayatına açılan dünya hayatına bütün acıları ve tatlılıklarıyla birlikte nasıl yaklaştığını ve ondan nasıl uzaklaştığını, yâni, tasdik ve inkârın, tatmin ve tatminsizliklerin hangi ruhsal kaynaklardan oluştuğunu, tasdik ve inkâr arasında görülen şüphe, korku, pişmanlık, tövbe, ümit, dine dönüş (ihtida), sığınış, ihlas, takva, günah ve sevap gibi dinî fenomenlerin nasıl olduğunu, kısaca inananların ruhsal durumlarını ve hatta inanmaya karşı çıkanların ruhsal hallerini ve dolayısıyla günümüzdeki inançsızlığın psikolojik sebeplerini, bunlarla ilgili arayışları, eğilimleri ve dalgalanmaları, ayrıca fert ve toplumun dayanağı olarak din ve ahlâk ilişkilerini, yeni ve eski dinî ve alâkî şuuru aydınlığa kavuşturmuş olacaktır². Görüldüğü üzere burada esas olan onun ferdin dinî hayatını bütün ayrıntılarıyla birlikte sistemli bir şekilde araştırmaya koyulmasıdır. Din Psikolojisi sadece insanın ne yapmak istediğini değil, aynı zamanda onun nasıl yaptığını da bilmek ister.

Şu halde Din Psikolojisinin konusu herşeyden önce inanan insandır. Yâni o ruhsal yapısı ile ibirlikte onun bütün dinî hayatını ruhi hayatı içinde psikolojik

1) Krş. Pruyser, Die Wurzeln des Glaubens, s. 20, 24, 26, 28, 201, 222. Pöll, Religionspsychologie, s. 18, James, Glaube, s. 19-20,32 vd.

2) Bk. Hellpach, Grundriß, s. 153, 156 Krş. Pöll, Religionspsychologie, s. 95, 115.

bir gözle araştırmayı kendine konu edinmiş bulunmaktadır. Buna göre Din Psikolojisi ruh hayatına iştirak eden dinî fonksiyonları göz önünde bulundurarak dinî hayata iştirak eden ruhun fonksiyon alanlarını aydınlatmaya çalışacaktır. Bunlar; duygu, istek, düşünme veya tasavvur etme, gayret gösterme ve bunlarla ilişkisi olan öteki fonksiyonel algılama, irade, düşünce, şuur, davranış ve ifade şekilleridir¹. Aynı zamanda Din Psikolojisi sözünü ettiğimiz dinî duygu ve düşünce gibi ruhsal fonksiyonların psikolojik kaynaklarını göstermeye gayret eder. Bunun yanında o, inanan insanın içinde yaşatıp da dışa yansıttığı dinin önemini ve onun hakkındaki hükmünü belirlemeye çalışır.

Din Psikolojisi ferdin dinî hayatını araştırdığına göre, o burada dinin insanî yönünü ele almakta, ilâhî tarafına dokunmamaktadır. Çünkü o dinin hakikatı veya belirli dinî esasların ya da şekillerin değeri ve geçerliliği meselesi üzerinde tartışmalara ve değerlendirmelere girişmez². Meselâ, Allah, inanç esasları gibi konular hakkında değer hükümleri vermeye kalkışmaz. Bu bakımdan onu ilk plânda teorik veya objektif din ilgilendirmez. Zira dinin hakikatı veya kendisi hakkında hüküm vermek Din Psikolojisinin görevi değildir. Esasen o Allah'ı ya da iman esaslarını isbat etmeye kalkışmadığı gibi, onları inkâr etmeye de kalkışmaz. Çünkü bu da onun görevlerinden sayılmamaktadır. Ama insan Allah'a inanıyor ve bu inancı içinde yaşıyorsa, o zaman bu ilim bununla meşgul olmak zorundadır³. Aslında inanan insan için Allah'ın varlığını isbat etmek önemli bir iş değildir. O Allah'ı içinde duyuyor ve O'nunla birlikte yaşıyorsa, bu zaten onun için bir gerçek demektir. Çünkü ferdin içinde Allah inancı duyuluyor ve yaşanıyor, bu tartışmanın ötesinde tamamen psikolojik bir realite demektir. Görüldüğü gibi Din Psikolojisini, dinin menşei ya da hakikat olup olmaması meselesi değil, bizzat yaşanan ve tecrübe edilen din ilgilendirmektedir. O dinin yaşanan tarafını incelediği için de dine ruhsal bir gerçek gözüyle bakar ve kendisini de ruhsal gerçekleri araştıran bir bilim dalı olarak görmek ister⁴. Onun için o dinle, ferdi ve fertleri ilgilendirdiği ölçüde meşgul olmaktadır. Şu halde dinin psikolojisi denince, bundan biz daha çok dinî yaşayışın psikolojisini anlıyoruz. Bundan dolayı Din Psikolojisine yaşanan gerçeklerin psikolojisi demek mümkündür⁵. Yalnız buradaki dinî yaşayıştan maksat, hedefi belirlenmemiş bir yaşayış değil, aksine farkında olunan ve hedefi belirlenmiş bir yaşayıştır. Bu yerine göre bir fiil de olabilir⁶.

1) Bk. Pöll, Religionspsychologie, s. 16, 18. Pruyser, Die Wurzeln, s. 14-16, 20

2) Bk. Bolley, Religionspsychologie, s. 54 Gruehn, Die Frömmigkeit s. 16.

3) Krş. Pruyser, Die Wurzeln de Glaubens, s. 33 Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 16

4) Bolley, Religionspsychologie, s. 54, 61. Gruehn, Die Frömmigkeit, s. 15 Vergote, Religionspsychologie, s. 32. 13 Pruyser, Die Wurzeln, s. 33 Pöll, Religionspsychologie, s. 95, 115.

5) Müller-Pozzi, Psychologie des Glaubens, s. 14,33,49-50, 58,62.

6) Müller-Pozzi, Psychologie des Glaubens, s. 33,39, Bolley, Religionspsychologie, s. 54,61.

Vergote, Religionspsychologie s. 20.

Bütün bunları göz önünde bulundurarak Din Psikolojisi kendi teknikleriyle objektif dinden kaynaklanan ferdin kendine mal edip içinde oluşturduğu özel dinini, ya da türlü yaşayışlarının bütün görüntüleri içinde dinî hayatını incelemekle görevlidir.

Burda ferdin içinde yaşadığı dinin dışı yansıması da önemli bir konudur. Çünkü ruha giden yollardan birisi de insanın davranışlarıdır. Burada araştırmacı dış tezahürlerden iç tezahürlere açılma gayretindedir. Din Psikolojisi bir bakıma davranış, tutum ve fiillere yansıyan dinî hayatın ruhsal tezahürlerini, tezahür şekillerini, ruhi muhtevaları ve şartlarıyla birlikte ele almaktadır. Vergote'un dediği gibi din insanın içinde nasıl yerleşip, dışarı nasıl tezahür ediyorsa Din Psikolojisi onu öylece araştırmaktadır¹. Din Psikolojisi insanın kendi doğal ve kültürel dünyası içinde ilâhi kuvvete inanmasıyla birlikte ortaya çıkan dinî hadiseleri ve bunlardan kaynaklanan onun dinî cevabını inceleyen bir ilim dalıdır.

KAYNAKLAR

- Armaner, Neda: Din Psikolojisine Giriş, I, Ayyıldız Mat. Ankara 1980.
- Boley, A.: Religionspsychologie und Theologie, Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1963.
- : Gebetsbestimmung und Gebet, Düsseldorf, 1930.
- Gruehn, Werner: Die Frömmigkeit der Gegenwart, 2. Aufl. Konstanz 1960.
- Hellpach, W.: Übersicht über die Religionspsychologie, Leipzig 1939.
- : Grundriß der Religionspsychologie, Stuttgart 1951.
- James, W.: Die religiöse Erfahrung in ihrer Mannigfaltigkeit, 3. Aufl. Leipzig 1920.
- : Essays über Glaube und Ethik, Gütersloh 1948.
- Mann, U.: Einführung in die Religionspsychologie, Wiss. Buchgesellschaft, Darmstadt 1973.
- Müller-Pozzi, H.: Psychologie des Glaubens, Kaiser Verlag, München 1975.
- Pöll, W.: Religionspsychologie, Kösel Verlag, München 1965.
- Pruyser, P.W.: Die Wurzeln de Glaubens. Eine Psychologie des Glaubens, Scherz Verlag, München 1972.

1) Bk. Vergote, Religionspsychologie 16, 32. Krş. Müller-Pozzi, Psychologie des Glaubens s. 14,33,49-50,58,62.

Raitz, E. v. Fr.: "Das religiöse Erlebnis im psychoigischen Laboratorium", in: Stimmen der Zeit, 109, 1925, s. 200-214.

Rohracher, H.: Einführung in die Psychologie, Verlag Urban, 9. Aufl. Wien und Innsbruck 1965.

Rüfner, V.: "Religionspsychologie heute", in: Aus der wissenschaftlichen Theologie 1963, s. 76-84.

Vergote, A.: Religionspsychologie, Walter Verlag, Olten, Frediburg i. Br. 1970.

Yavuz Kerim: "Din Psikolojisinin Araştırma Alanları", Ata. Üni. İslamî İlimler Fak. Der. sayı 5, 1982., s. 87-108.

—: Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Diyaet İşleri Başkanlığı Yay. 2. Bas., Ankara 1987.

AYDEMUR EL-MUHYEVÎ

Dr. Bahattin KÖK

Aydemur, Hicrî yedinci, Milâdî on üçüncü asırda, Mısır'da, Eyyûbiler zamanında yaşamış olan, Türk asıllı bir şairdir. Arapça bir divanı bulunan Şair'in, doğum yeri ve doğum tarihi bilinmediği gibi ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir. O'nun ölüm tarihi olarak Hicrî 646¹ ve 674² yılları gösterilmiş ise de, bunlardan birini diğerine tercih etmek ya da başka bir tarih ileri sürebilmek için şimdilik elimizde yeterli bir delil bulunmamaktadır. El-Cezîreh Veziri Muhyiddin Muhammed b. Muhammed b. Sa'îd b. Nedâ el-Meczerî³ tarafından kölelikten kurtarıldığı için kendisini bu zata nisbet ederek "el-Muhyevî" diye anılır olmuştur⁴. Belki de bu hadiseden sonra Şair'e, "el-Emîr" ve "er-Reîs" gibi ünvanların verilmiş olması, O'nun, bir çok soydaşı gibi Eyyûbiler devletinde makam ve mevki sahibi olduğunu göstermektedir.⁵ Ayrıca, yine kendisine "'Ale-muddîn" lakabının verilmiş olması da, Şair'in, yaşadığı dönemde iyi tanınan ve kendisine saygı duyulan bir kimse olduğu hususundaki kanaatimizi güçlendirmektedir.⁶

Aydemur, Cemâluddîn b. Matrûh (ölm. 649/1251), Bahauddîn Zuheyr (ölm. 656/1258) ve Seyfuddîn et-Turkmânî ölm. 656/1258) gibi o devrin tanınmış, önde gelen şairlerinin çağdaşdır. Güçlü manalarla yüklü, ince ve etkili duygularla süslü kaside ve muvaşşahatlarıyla devrim şair ve ediplerinin dikkatini çekmiş, bu sebeple kendisinden övgüyle söz edilmiştir⁷.

1. 'Umer Rızâ Keĥhâleh, Mu'cemu'l-Muellifin, Dımaşk, 1377/1959, III, 28.

2. Ĥayruddîn ez-Zırıklî, el-A'lâm, Beyrut, 1390/1970, I, 378.

3. Şihâbuddîn 'Abdurrahman b. İsmâ'îl, İbnu Şâneh, ez-Zeyl 'ala'r-Ravzatayn, Beyrut, 1974, s. , 218.

4. Bkz. Muhammed b. Şâkir el-Kutubî, Fevâtu'l-Vefeyât, Beyrut, 1937, I, 208; el-Maĥrizî, el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr, Beyrut, ts. I, 342; Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, İstanbul, 1971, I, 778; ez-Zırıklî, a.g.k., I, 378.

5. Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.k., I, 778; 'Umer Rızâ Keĥhâleh, a.g.k., I, 378.

6. El-Maĥrizî, a.g.k., I, 342; es-Suyûfî, Ĥusnu'l-Muĥâzarah, Kahire, 1968, II, 362; K. Çelebi, a.g.k., I, 778.

7. Muhammed b. Şâkir , a.g.k., I, 208; K. Çelebi, a.g.k., I, 778.

Halep'te el-Meliku'l-'Aziz'e (ölm. 634/1236) vezirlik etmiş olan ve Şair'in divanını derlemiş bulunan Cemaluddîn el-Kıftî (ölm. 646/1248) O'nun, "Rum şairi de Arap şairi ayarında şiir san'atının hakkını verebilir⁸". anlamındaki beytini delil gösterdikten, O'nun şairlik vasfına en lâyük bir kişi olduğu tarzındaki görüşlere de yer verdikten-sonra, "Ali sayesinde Rum'un (Anadolu) bayrağının yükseltilmesine değin Arapların şiir san'atıyla ilgili üstünlüklerinin tartışma konusu bile edilemeyeceğini düşünmekteydim. Ne var ki, tarih son szamanlarda ortaya çıkan faziletli Reis 'Alemuddin sayesinde, Türkler hakkında, öncekilerin kapıldığı ümitsizliğe engel oldu." şeklindeki övücü ifadelerini kaydetmekte ve bunun gibi Deylem'in bayrağının da eş-Şerifu'r-Razî'nin (ölm. 406/1015) kölesi Mihyâr (ölm. 428/1037) tarafından yükseltildiğini ilave etmektedir⁹.

Muhammed b. Şakir de, Şair'i, şiir san'atındaki bu üstün yetenekliliğinden dolayı "Fahru't-Türk", Türklerin yüz akı ifadesiyle vasıflandırmaktadır¹⁰. Sözü edilen bu yazar, İbnu Sa'id el-Mağribî'nin, el-Maşrik adlı kitabından aldığı "O'nu hangi sözlerle anlatmaya çalışayım? O'nun üstünlüğünü belirtebilmek için belagat ordularını yığacak olsam da, Şair'in bu alandaki yüksek yerini tayin etme hususunda insafli davranmış sayılmam¹¹. şeklindeki görüşlerine yer vermektedir. Yine adı geçen müellifin, Şair'in, her fende kılavuz duruma geldiği, aşağıdaki beyitlerini de örnek göstererek, nesir ve şiir alanlarında önderlik makamına yükseldiği ve Mihyar'ı gözden düşürdüğü tarzındaki övücü ifadelerini aktarmaktadır:

"Allah aşkına, eğer Guveyr'de gezinirsen, ne olur, o yumuşaklığın dolayısıyla dalların örtülerini gayrete getirme".

"Bir de, orada, yüzündeki elmacıklardan yayılan kırmızılığın üstünü örtüver ki, gelinciklerin gönlü parçalanmasın"¹².

Fevâtu'l-Vefeyât, Husnu'l-Muhâzarah ve konuyla ilgili diğer kaynakların bir kısmında Şair'in şiirlerinden bazı örnekler yer almaktadır. Divanı 1350/1931 yılında Kahire'de basılmıştır¹³.

---

8. K. Çelebi, a.g.k., I, 778

9. Aynı kaynak, I, 778.

10. M.b. Şakir, a.g.k., I, 208.

11. Aynı kaynak, I, 208.

12. Aynı kaynak, I, 208.

13. C. Brockelmann, G.A.L., Leiden, 1943, I, 249.